

ANNA ALBERNI

El pensament d'Ausiàs March: forma, tradició, recepció

RESUM

Estat de la qüestió dels estudis sobre els aspectes de la poesia d'Ausiàs March on predomina l'exposició del pensament de l'autor: els mecanismes lògics i retòrics, les fonts filosòfiques, la tradició literària, el diàleg amb els autors contemporanis i, finalment, la recepció.

PARAULES CLAU: Ausiàs March, pensament, fonts filosòfiques, tradició literària, recepció.

ABSTRACT

Resassessment of the scholar work on Ausiàs March's poetry in which the author's thinking prevails: logical and rhetorical mechanisms, philosophical sources, literary tradition, dialogue with contemporary authors, reception.

KEYWORDS: Ausiàs March, thinking, philosophical sources, literary tradition, reception.

ANNA ALBERNI*

El pensament d'Ausiàs March: forma, tradició, recepció**

Els articles recollits en aquest volum són una selecció de les intervencions presentades al congrés internacional «El pensament d'Ausiàs March» (Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 10 i 11 de desembre de 2018). Aquestes dues jornades d'estudis van constituir la 'tornada' del congrés celebrat a la Università per Stranieri de Siena un any abans, «Ausiàs March e il canone europeo» (20-22 de novembre de 2017), i es van sumar a un seguit d'iniciatives marquianes que no es donaven des del temps del sisè centenari del naixement del poeta (2000). Un any després de l'encontre impulsat pels col·legues i amics senesos, culminat en forma de llibre,¹ es va celebrar un segon congrés internacional a la Universitat de Nàpols Federico II, «Ausiàs March: leggere, editare, tradurre nel tempo» (26-27 de novembre de 2018). Aquesta trobada es va vertebrar a l'entorn d'un homenatge a Costanzo Di Girolamo, que durant anys ha explicat als lectors italians, i no només, per què March és «il più grande poeta lirico europeo del quindicesimo secolo».²

* ICREA / Universitat de Barcelona.

** Aquest treball s'inscriu en el marc del projecte *Ioculator seu mimus. Performing music and poetry in medieval Iberia* (European Research Council, No. 772762), amb seu a la Universitat de Barcelona.

1. Benedetta ALDINUCCI i Cèlia NADAL PASQUAL, *Ausiàs March e il canone europeo*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2018.

2. Costanzo DI GIROLAMO, *Pagine del Canzoniere*, Luni, Milano / Trento, 1998, p. 9. Al moment de tancar aquest volum, tenim notícia de la publicació d'un dossier monogràfic a la revista digital *eHumanista IVITRA* (volum 16) on es recullen alguns dels treballs del congrés de Nàpols,

El llibre que ara presentem completa el cercle amb una monografia dedicada als aspectes de la poesia marquiana on predomina l'exposició del pensament de l'autor, aquells que determinen l'expressió d'una veu més discursiva que lírica, per fer servir paraules recents de Lluís Cabré.³

L'antologia comentada de Francesc J. Gómez i Josep Pujol (2008) i els capítols de Lluís Cabré i Marcel Ortín a la *Història de la Literatura Catalana* dirigida per Lola Badia⁴ han establert pautes per a la lectura de l'obra d'Ausiàs March que són el resultat de dècades d'estudi i marquen el camí a seguir en el futur. Paral·lelament, el *revival* marquian on s'inscriu aquest volum s'ha traduït en aportacions de signe diferent escalonades al llarg dels darrers anys. El 2017 es publicava l'obra completa traduïda al castellà en un gran volum a cura de Robert Archer. El text original, fruit d'una revisió de l'edició de 1997 del mateix estudiós, hi és acarat a les traduccions en prosa de Marion Coderch i José María Micó.⁵ Cada poema s'obre amb un davantal explicatiu destinat a orientar el lector, sense entrar en qüestions crítiques però destacant allò que, a parer de l'editor, distingeix el text en el conjunt de l'obra marquiana. Al mateix temps, la relançada *Revista Valenciana de Filologia*, amb Vicent Josep Escartí i Rafael Roca al timó, dedicava un número especial a la figura d'Ausiàs March (2017, segona època, núm. 1), incidint en aspectes tan diversos com la recepció de la seva obra a la Barcelona del segle XV, l'anàlisi de la posició de determinats numerals en els seus versos o l'exercici de *close reading* de passos del text considerats clau per entendre millor les estratègies retòriques de l'autor.

«Irradiazioni da Napoli aragonese: Ausiàs March, romanzo, trattatistica», Anna Maria Compagna i Núria Puigdevall Bafaluy (ed.). Cal assenyalar també la bella *plaque* digital que els amics napolitans han ofert a Costanzo Di Girolamo amb motiu del congrés esmentat, «Piccola miscellanea immateriale marchiana» (2018).

3. Lluís CABRÉ, «Ausiàs March: vida, obra, transmissió i cultura», *Història de la Literatura Catalana. Literatura medieval (II)*, Lola Badia (dir.), Barcelona, Enciclopèdia Catalana / Editorial Barcino / Ajuntament de Barcelona, 2014, p. 367.

4. Lluís CABRÉ i Marcel ORTÍN, «Lectura de la poesia d'Ausiàs March», *Història de la Literatura Catalana. Literatura medieval (II)*, Lola Badia (dir.), Barcelona, Enciclopèdia Catalana / Editorial Barcino / Ajuntament de Barcelona, 2014, p. 371-397.

5. AUSIÀS MARCH, *Dictats*, Obra completa, Robert Archer (ed.), Marion Coderch i José María Micó (trad.), Madrid, Cátedra, 2017.

Si el congrés de Siena va tornar a plantejar la qüestió del lloc que ocupa March en el cànon literari europeu, en el seu segle i en el nostre, també va fer especial atenció al diàleg intertextual amb les fonts i a la recepció en les àrees ibèrica i italiana, així com a aspectes relacionats amb l'edició, la traducció i el comentari del text. El projecte de portar aquests dos darrers punts fins a les aules de la Università per Stranieri de Siena ha donat fruit en forma d'una antologia de poesies de March traduïdes a l'italià i comentades per Pietro Cataldi i Cèlia Nadal (2020). Cataldi i Nadal proposen un comentari del text arrelat en la tradició de *commenti* a Dante i a Petrarca, escrit pensant en un destinatari no erudit sinó culte, el lector contemporani a qui cal tornar a oferir la poesia del gran clàssic que és March, actualitzant-la, és a dir fent-li veure per què els seus versos continuen donant forma a la nostra experiència i veu al nostre pensament.

Les formes del pensament marquà són el fil conductor d'aquest llibre, estudiades en els seus mecanismes lògics i retòrics i en la manera com aquests es relacionen amb el passat, amb el temps en què van ser concebuts o amb la posteritat: les arrels filosòfiques i la tradició literària heretades, el diàleg amb els autors contemporanis, la recepció.

Des dels primers estudis d'Amadeu Pagès,⁶ la crítica s'ha esforçat a mesurar l'abast de la tradició literària que conflueix en la veu poètica de March, un exercici més impressionant com més fa veure els models que la seva poesia deixa enrere, i n'ha valorat el deute amb els poetes anteriors i amb els seus contemporanis, catalans i de fora.⁷ D'ençà de la irrupció de l'obra de Guillaume de Machaut a la cort de Joan I, al final del segle XIV, veiem com el ventall expressiu dels poetes catalans s'obre a una nova dicció que multiplica els recursos sintàctics potenciadors de l'emotivitat del text, sempre al servei d'un jo líric «desencoratjat» (és l'adjectiu de Martí

6. Amédée PAGÈS, *Ausiàs March et ses prédécesseurs: essai sur la poésie amoureuse et philosophique en Catalogne aux XIV^e et XV^e siècles*, Paris, Champion, 1912.

7. Vegeu sobretot Lola BADIA, *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Sanchis Guarner, 25), 1993 i la síntesi ajornada de Josep PUJOL, «La voce poetica di Ausiàs March nella cultura catalana del primo Quattrocento», *Ausiàs March e il canone europeo*, Benedetta Aldinucci i Cèlia Nadal Pasqual (eds.), 2018, p. 59-90.

de Riquer sobre la poesia de Gilabert de Pròixida).⁸ A aquesta nova sintaxi de la sentimentalitat, que s'empelta en els gèneres i en la dicció del codi cortès dels últims trobadors, s'hi sumen ecos d'altres tradicions literàries: el Dante de les *rime*, sobretot les *petrose*, que Andreu Febrer incorpora als seus versos estramps, ancorats en el model de la sextina d'Arnaut Daniel, i les primeres lectures del cançoner de Petrarca, tot i que no sabem ben bé en quin moment el text dels *Rerum vulgarium fragmenta* va arribar a la península ibèrica.⁹

Aquesta nova dicció havia de ser percebuda com una gran novetat pels lírics catalans del final del segle XIV i dels primers anys del XV. Així, quan March declara que vol «sostraure» del seu discurs l'excés d'emotivitat, ho fa dient que s'allunya dels poetes del seu temps, en una fórmula retòrica de pretesa objectivitat basada en l'experiència i teòricament esporgada d'afectació (XXIII, 1-4):

Lleixant a part l'estil dels trobadors
qui, per escalf, trespassen veritat,
e sostraent mon voler afectat
perquè no-m torb, diré-l que trob en vós.

El patetisme, però, és sempre present als seus versos, alimentat per la retòrica de les passions extremes del Sèneca tràgic i de l'Ovidi amatori, que March coneixia, i vehiculat per una representació insistent del jo poètic com l'únic ésser al món capaç de sentir els efectes d'aquestes passions i d'analitzar-ne les contradiccions. Aquesta tria, basada en la imitació dels *auctores* i en l'ús de la literatura doctrinal i bíblica, permet a March posar

8. Martí de RIQUER, «Gilabert de Pròixida», *Poesies*, Barcelona, Barcino, 1954. Per a la influència dels francesos, vegeu Marta MARFANY, «La influència de la poesia francesa des d'Andreu Febrer a Ausiàs March», *Estudis Romànics* 34, 2012, p. 259-287 i ANNA ALBERNI, «El Roman de Cardenois i l'empremta de Guillaume de Machaut en la poesia catalana medieval», *Romania* 130, 2012, p. 74-108 i ID., «Guillaume de Machaut at the Court of Aragon», *Digital Philology* 7.2 (Fall 2019), p. 173-190.

9. Sobre Petrarca en la lírica catalana medieval, vegeu Anton M. ESPADALER, «Petrarca en la lírica catalana medieval», *Quaderns d'Itàlia* 20, 2015, p. 89-109. Sobre els poetes del Duecento i March, vegeu Benedetta ALDINUCCI i Giuseppe MARRANI, «Le fonti poetiche italiane della poesia di Ausiàs March», *Ausiàs March e il canone europeo*, Benedetta Aldinucci i Cèlia Nadal Pasqual (eds.), p. 187-215.

l'accent en les paradoxes d'una expressió retoritzada dels mals d'amor sense recórrer a les convencions formals i al sentimentalisme de la lírica francesa (a l'estilització cortesana, com en deia Gabriel Ferrater).¹⁰ Així, en la poesia de March els conceptes abstractes i les figures del discurs aptes per a l'anàlisi introspectiva es repeteixen a pocs versos de distància, forçant la llengua, per fer clar i precís el raonament i per mantenir-ne tota la complexitat, si es vol la tensió. Com recorda Pietro Cataldi en aquest volum, Ausiàs March és un poeta que pensa, i que vol pensar amb precisió, inventant-se els propis instruments retòrics.

Aquesta voluntat especulativa situa la poesia de March en una dimensió singular, i fa que la seva veu, amb la dicció eixuta que el caracteritza, sigui inconfusible. Ho va dir Joan Fuster, i també Pere Bohigas:¹¹ els versos de March sovint són més reflexió que no pas cant. Seixanta anys després, en descriure el nou dictat poètic marquà com un teixit on conflueixen múltiples tradicions literàries i filosòfiques que ella mateixa ens ha ensenyat a desentrellar, Lola Badia precisa: «March, encara que canti, no deixa de pensar: no es pot estar de sotmetre a anàlisi tot el que diu» (en aquest volum, p. 191).

No ens ha de sorprendre, doncs, aquesta obertura del poema VIII: «Ja tots mos cants me plau metre en oblit, / foragitant mon gentil pensament». El «gentil pensament» ens remet a la concepció de l'amor heretada del codi cortès, des dels trobadors antics fins a les novetats franceses del moment. Així, en la segona cobla, la imatge del ballarí maldestre, que dansa «rostit bullit», té la funció de subratllar l'anacronisme de la *fin'amor*.¹² March ens diu que hi renuncia, i en fer-ho enumera els gèneres que s'hi associen, la *cobla*, la *dansa*, el *lai*. Deixem de banda el context misogin del poema i

10. PUJOL, «La voce poetica», p. 81. Per a la «recepció» de March en la poesia de Ferrater, vegeu CABRÉ i ORTÍN, «L'interès de Gabriel Ferrater per la poesia d'Ausiàs March», *Reduccions. Revista de poesia* 113, primavera-estiu 2019, p. 241-275.

11. JOAN FUSTER, «Vigència d'Ausiàs March», pròleg a *Antologia poètica d'Ausiàs March*, Barcelona, Selecta, citat a través de Joan Fuster, *Obres completes*, I, 1959, p. 213-247 i AUSIÀS MARCH, *Poesies*, Pere Bohigas (ed.), Amadeu-J. Soberanas i Noemí Espinàs (rev.), Barcelona, Barcino, 2005 (primera ed. 1959).

12. MARIA SOFIA LANNUTTI, «L'ultimo canto. Musica e poesia nella lirica catalana del medioevo (con una nuova edizione del *Cançoneret* di Sant Joan de les Abadesses)», *Romance Philology* 66, 2012, p. 309-363.

fixem-nos en les formes poètiques que abandona, amb un coneixement profund d'allò que «met en oblit», com la consciència de la dificultat tècnica d'advertir la *mudança* musical en plena acció de ballar («En temps passat, mudança no sentia», v. 13):

Ja tots mos cants me plau metr'en oblit,
foragitant mon gentil pensament,
e fin'amor de mi-s partrà breument,
e sí com fals drut cercaré delit.
Axí-s conquer en aquest temps aymia;
cobles e lays, dances e bon saber
lo dret d'Amor no poden conquerer;
passà lo temps que-l bo favor havia.

Seguiré-l temps ab afanyós despit,
si co-l dançant segueix a l'esturment
e mostra bé haver poch sentiment
si per un temps dança rostit bullit.
En temps passat, mudança no sentia;
d'açò-m reprench e-m tinch per molt grosser,
cuydant saber tot quant era mester:
foll és perfet qui-s veu menys de follia.

La primera de la llista és la *cobla*, que s'escau a la poesia d'ocasió i no admet el desplegament de raonaments complexos. Les altres dues formes, la *dansa* i el *lai*, són gèneres d'origen musical, heretats dels poetes francesos i dels trobadors. Finalment, el *bon saber*, com el *gai saber* de les *Leys d'Amors* tolosanes, serveix per subratllar l'abisme que March registra entre la codificació dels tractats retòrics i la realitat complexa, contradictòria, de l'experiència que vol explicar.¹³ Renunciant a aquestes formes, proclama la seva voluntat de seguir el curs d'un pensament analític sobre l'amor, i de fer-ho amb un discurs que privilegia la reflexió i dilueix les fronteres dels gèneres, a cavall d'una mètrica minimalista.¹⁴

13. Ara bé, quan aquesta suposada experiència el porta a proclamar-se mestre d'amor, ho fa amb l'utilatge enciclopèdic del *bon saber* (CXXI, 27-28): «Per mon sentir, regles n'he dat e art / als amadors freturants de saber».

14. Costanzo DI GIROLAMO, *Pagine* i Maria Sofia LANNUTTI, «L'ultimo canto».

Ben mirat, l'aparença convencional de la forma dels poemes de March és precisament això, una aparença. El gènere que hi domina és la cançó: l'octava de versos decasíl·labs, la presència de tornada, la posició fixa del senyal. Però la semblança és només superficial, perquè March en fa una forma nova, apta per a una poesia mai escrita abans. L'evolució del *lai* líric en la poesia catalana del final del segle XIV i el primer terç del XV podria haver tingut un paper en aquesta superació del sistema dels gèneres. Esporgat del component musical i convertit en una estructura llarga dedicada al lament amorós i a la dissecció de la psicologia de l'enamorat, el *lai* líric escrit en català al llindar del segle XV oferia un motlle poc codificat, que es podia omplir amb material nou.¹⁵ Això potser es pot relacionar amb el terme que March fa servir per referir-se als seus versos, *dits*, amb poca tradició en la poesia catalana, com observa Raffaele Pinto en aquest volum. El gènere del *dit*, de moda a França a partir del segle XIII, s'associa a la necessitat de donar una resposta crítica al lirisme de la poesia cortesa: la seva originalitat, almenys en relació al *grand chant courtois*, sembla haver estat la de substituir el discurs cantat pel discurs recitat. El *dit*, a més, posa en escena un jo sempre «au second degré», i transmet un ensenyament a partir d'una organització del material que juga amb la discontinuïtat.¹⁶

La darrera observació ens porta als dos primers articles del volum, on Pietro Cataldi i Cèlia Nadal exploren els mecanismes lògics del pensament de March des de categories crítiques modernes, entenent aquest pensament com a expressió d'un jo poètic fragmentat. La literatura medieval sovint tracta les contradiccions de tipus sentimental o intel·lectual a través del diàleg entre personificacions de conceptes, parts del cos o de l'intel·lecte, per exemple fent parlar el cor, els ulls i el pensament en debats que poden assolir una subtileza i complexitat notables. Però la complexitat del pensament marquià genera formes del discurs que són motor i alhora estructura d'aquest mateix pensament: és així com llegim els símls entre termes de comparació que no sempre són explícits o plantegen equivalències exactes,

15. Vegeu Lluís CABRÉ, «El conreu del lai líric a la literatura catalana medieval», *Llengua i Literatura* 2, 1987, p. 67-132 i «Ausiàs March: vida», cit.

16. Jacqueline CERQUIGLINI-TOULET, «Le clerc et l'écriture: le Voir Dit de Guillaume de Machaut et la définition du dit», *Literatur in der Gesellschaft des Spätmittelalters*, ed. H.U. Gumbrecht, Heidelberg, Winter, 1980, p. 158-160.

la presència d'el·lipsis i d'espais retòrics buits entre cobles, la sintaxi treballada fins al límit de la gramàtica; en breu, allò que Di Girolamo ha definit com a poètica de l'anacolut.¹⁷

Els capítols de Cataldi i Nadal analitzen la manera com la poesia de March expressa idees i conceptes en principi difícils de verbalitzar fora del marc del poema: la coincidència d'oposats, l'ambivalència, la contradicció, la lògica *inclusiva* de les emocions. Per fer-ho, parteixen del concepte de bi-lògica del xilè Matte Blanco,¹⁸ basat en la teoria freudiana sobre els models lògics, retòrics i lingüístics de les manifestacions de l'inconscient (les categories de *condensació* i de *transferència* com a principis metafòrics i metonímics, respectivament). Així, Matte Blanco parla d'una lògica de tipus *simètric* (on determinats elements de l'experiència poden tenir una *funció proposicional* equivalent a la d'un símbol o una figura retòrica) que coexistiria amb l'*asimètrica* que solem considerar l'única possible o legítima.

Aquestes categories es poden aplicar a la definició del subjecte, per exemple en l'anàlisi dels clams d'un jo poètic que afirma posar en pràctica estratègies més o menys sofisticades d'autosabotatge mental, com en I, 19-20: «malament viu qui té lo pensament / per enamich, fent-li d'enuigs report». O en la contradicció retòrica d'afirmar que es desitgen dos oposats irreconciliables, la vida i la mort (XXIV, 31-32; XXVII, 5-16). Si la funció de la poesia és formalitzar aquesta dificultat, definida per Cataldi com una «irreconciliabilitat» no resolta, la categoria de la bi-lògica ajuda a descriure els mecanismes que March activa per expressar-la sense trair-ne l'essència: la seqüència de negacions en XXVII, 5-16; el símil terrible de la dona que administra verí al seu fill en I, 19-24; la imatge de l'assassinat de mil homes justos com a crim molt superior a la *immoderata cogitatio* nocturna del jo poètic en XXVIII, 9-10.¹⁹ D'aquí la qualificació de «grande lirico della contraddizione», i la necessitat de subratllar l'originalitat poètica de March amb instruments d'anàlisi capaços d'actualitzar els mecanismes d'expressió

17. DI GIROLAMO, *Pagine*.

18. Ignacio MATTE BLANCO, *The unconscious as infinite sets. An essay in bi-logic* (1975), trad. ital. *L'inconscio come insiemi infiniti. Saggio sulla bi-logica*, P. Bria (ed.), Torino, Einaudi, 2000 (primera ed. 1981).

19. Al seu *Carvalho* més desencisat, en una llòbrega escena d'hospital poblada pel lumpen social de la postguerra, Manuel Vázquez Montalbán evoca amb eficàcia el pensament obsessiu de «Lo jorn ha por».

d'aquestes «compresències problemàtiques», com fa Nadal a partir de la categoria lògica del temps. Això permet descriure tendències discursives recurrents, com el «moviment pendular» del jo en la primera cobla del poema XXVII, i interpretar versos com el conegut «am y avorreixch, no sé on me decante» (CXVIII, 53) més enllà de la figura retòrica ovidiana/catul·liana i de la seva funció estereotipada en la lírica medieval anterior, on el recurs no conté els elements de realisme que caracteritzen molts passos marquians.

El realisme és un aspecte que la poesia de March comparteix amb la de Dante, poeta plurilingüe per excel·lència en el sentit continuïd' autor d'una poesia habitada per veus amb múltiples registres, que no s'atura davant la lletjor o la cruesa de llenguatge, si cal. Per això la idea de Raffaele Pinto d'estudiar el pensament de March a través del diàleg amb les fonts filosòfiques i teològiques de la *Vita Nuova* i la *Commedia* és tan interessant, i porta a la proposta provocadora de llegir la poesia marquiana com un «cançoner filosòfic» de gran originalitat literària, en alguns aspectes més inspirat en l'averroisme llatí que en l'aristotelisme ortodox de Sant Tomàs.²⁰

Les fonts filosòfiques de March inclouen rudiments de psicologia aristotèlica passats per la teologia escolàstica,²¹ així com uns sòlids coneixements de doctrina cristiana lligats a l'Escriptura (Torró) i nocions de ciència natural (Badia).²² El debat sobre la salvació de l'ànima, tan important en la poesia amorosa del Duecento italià, és també el teló de fons de molts poemes de March, obsedit per l'anàlisi filosòfica del desig. En aquest marc teòric, Pinto distingeix tres grans seccions al «cançoner» d'Ausiàs: en un primer bloc, les poesies on domina el conflicte entre *cos* i *arma*. Si Dante resol el problema posant el jo líric en mans del «consiglio della ragione» (sintagma que descobrim rere passos com LXIX, v i X, 49-52: però en sentit contrari, de neutralització de la raó a favor de la sensualitat),²³ March

20. Sobre March i Dante, vegeu BADIA, *Tradició i modernitat*; DI GIROLAMO, *Pagine*; PINTO, «Ausiàs March e gli italiani» *Quaderns d'italià* 21, 2016, p. 131-149, i ALDINUCCI-MARRANI, «Le fonti», cit.

21. MARCH, *Poesies*, Pere Bohigas (ed.) i CABRÉ, «Ausiàs March: vida».

22. Jaume TORRÓ, «March i la Bíblia», en premsa i BADIA, *Tradició i modernitat*.

23. En 88, vi la raó aconsella la dama de protegir-se contra l'amor. Un aclariment: Pinto no dona els números dels versos sinó de les cobles, perquè considera que en la poesia de March el discurs es construeix a partir de la frase de respir ample, que sovint s'allarga més enllà de l'estrofa. Li respectem aquesta opció.

descriu un subjecte dolorosament esqueixat per la tensió entre els anhels de l'ànima racional i les pulsions de l'ànima sensible, com ja havia fet dos segles abans Guido Cavalcanti. En un segon bloc, el dol per la mort de l'estimada porta al control i a la racionalització del desig (XCII, iii, xxiii), fins al punt que Pinto interpreta el primer Cant de mort com un experiment teòric destinat a comprovar la plausibilitat especulativa del mite Beatrice (llegint el v. 191 «Accident és Amor, e no substança» com una cita de *Vita Nuova* xxv).

Finalment, però, Pinto ens recorda que, a diferència de Dante, el jo líric del cançoner marquà és incapaç de creure en la salvació de l'estimada i, per tant, en la redempció del propi desig (vegeu XCIII, i: «Qui serà aquell del món superior / que veritat de vós a mi recont?» i XCVI, vi, amb la dramàtica invocació de l'ànima damnada: «Tu, espirít, si res no te'n defén, / romp lo costum que dels morts és comú; / torna en lo món e mostra qu'és de tu: / lo teu esguart no·m donarà spavén»). Les aparicions en somni de Laura morta al *Canzoniere*, que March coneixia, podrien haver inspirat aquesta visió extraordinària: sense certes es teològiques, però, l'únic missatge que arriba del més enllà és el silenci.²⁴

Entre els passos marquiats on domina l'expressió de l'atrocitat, n'hi ha un que al·ludeix de manera explícita a un dels moments més terribles de l'*Infern* dantesc, el conegut episodi del comte Ugolino i l'Arquebisbe Ruggieri (XXXIII, 1-3):

Per què'l desig meu contra raó cau?
 Amor ho vol perquè tant li contrast,
 e mon desig cobeja lo fer past
 d'aquella carn on gran amargor jau (XCIX, 41-44).

24. Precisament el poema XCVI, com observa Pinto, s'obre amb un record de Cavalcanti, *I' prego voi*, 16-17: «C'altro cor non poria pensar né dire / quant' è 'l dolor che mi convien soffrire». Fa anys, BADIA, *Tradició i modernitat*, p. 151 ja va proposar que March «assumeix i supera l'experiència poètica de la *Divina Comèdia* tal com l'entén ell: la seva superació va precisament en el sentit d'una major lucidesa davant la incompatibilitat insalvable entre l'infinit i el finit, l'esperit llibèrrim i la carn maculada i moridora». Això conduïa Badia a constatar la necessitat de «repensar l'alçada filosòfica de la posició intel·lectual de March», sobretot en relació al llegat especulatiu de l'obra poètica de Guido Cavalcanti i Dante: ara Pinto recull el guant.

La imatge que March evoca amb el sintagma «lo *fer past* d'aquella carn», una fórmula ja utilitzada per Andreu Febrer en la seva traducció de 1429, ens dona la mesura del drama moral que viu el jo líric cap al final del recorregut resseguit per Pinto, i del contrast entre una lectura petrarquitzant, o sentimental, i l'anàlisi radicalment filosòfica que els *Cants de mort* poden activar en el «sistema cançoner», entenent el terme en el sentit de peripècia novel·lesca del pensament.

El pensament obsessiu sobre la mort domina l'extensa *meditatio mortis* que és «Cobrir no pusc la dolor qui em turmenta» (CXII), projecte poètic de gran ambició del March vell. El poema consta de quaranta-dues cobles denàries, constituïdes per una octava i un apariat final on sovint s'anticipen conceptes de les estrofes que segueixen, i s'acaba amb una tornada de dos versos aplejats amb invocació mariana. Partint de l'anàlisi d'aquest poema imponent, Francesc J. Gómez ens explica com March converteix la mort en un motiu poètic. Tal com passa amb l'amor, la mort (interpel·lada amb el pronom de segona persona, «tu») també es conjura amb el pensament. No és una tasca fàcil, perquè «Qui pot pensar la dolor del desésser?» (v. 33).²⁵

La cohesió textual del poema CXII en fa una mena d'*oda continua* on és difícil distingir els moviments o parts, però Gómez proposa una divisió de l'obra que ens guia en la comprensió del conjunt. D'entrada, el poeta es planteja la qüestió del temor de la mort en uns termes estrictament humans, fent abstracció de la fe cristiana. Així, estableix un diàleg directe amb els arguments de la filosofia moral, en especial de l'estoïcisme, emmarcat en l'esquema dual del compost humà que caracteritza l'aristotelisme escolàstic. Tota aquesta part, que abraça més de la meitat del poema, interpel·la el lector amb una gran audàcia expressiva, en un *tour de force* sorprenent que sembla deixar al descobert el sistema de valors del poeta. Al capdavant, però, la proposta és considerada insuficient, perquè no és possible trobar consol en una saviesa i una virtut estrictament morals, sense transcendència espiritual: només Déu, conclou March als v. 351-360 (ara en primera persona del plural, assumint una mena de missió apostòlica col·lectiva més enllà de la seva condició de cristià), pot satisfer l'anhel d'infinit de l'esperit. Així, el

25. D'altra banda, pensar-hi assíduament acaba conduint a una forma d'acceptació: «A tu no tem qui no en parteix la pensa, / car passió fa lloc a la costuma» (v. 111-112).

miles christianus amb el qual s'identifica el jo poètic del cant CXII confessa que només pot trobar consol en la dimensió sobrenatural de la vida eterna: en la fe, l'esperança i la caritat. O, en paraules de Francesc J. Gómez: «en la pugna per practicar heroicament les virtuts morals i teològals» que veiem al poema CXII, fruit d'un esforç titànic per posar a prova els instruments del pensament humà davant l'atzucac de la seva condició mortal.

El «titanisme» del pensament marquà es mostra en tota la seva magnitud en la lluita de la raó pel control del desig, com s'ha vist. No ens ha de sorprendre, doncs, si Lola Badia recorda sense embuts que la poesia de March parla de l'amor en un univers mental profundament sexòfob, i que això, quan se situa el cos i el *voler* al centre de la reflexió, està per força abocat al desencís d'uns «dits mostrant pensa torbada» (XXXIX, 3-5). L'amor, tal com el viu la *persona* lírica que March ha fet d'ell mateix, és «Llum clar e bell ab si portant tenebres» (XLV, 12). Amb una precisió important: la foscó de l'amor en March no s'ha de relacionar amb les sospites espúries d'una suposada orientació sexual del poeta considerada no canònica, sinó amb «la pulsio cega dels primers moviments rebels al control racional», com aclareix Badia, desfent així el miratge homòfob contingut en el llenquatge de Rubió i Riquer.²⁶ Les tenebres de l'amor, per tant, no són sinó la treballada anàlisi del vessant carnal de la passió amorosa, feta des d'una interpretació cristiana de la psicologia aristotèlico-tomista que no admet la vivència de la sexualitat més enllà de la seva funció reproductiva, i encara. Per això l'erotocentrisme de March condueix per força a l'amargor d'estimar a desgrat, conseqüència d'una lectura escolàstica de l'*odi et amo* ovidià a partir de l'epigrama de Catul, entre altres estímuls, com ha explicat Lluís Cabré.²⁷ Impressiona constatar com els versos de March despleguen el seu

26. Jordi RUBIÓ I BALAGUER, «Las cortes de Alfonso el Magnánimo y la espiritualidad del Renacimiento», *Estudios sobre Alfonso el Magnánimo*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1960, p. 153-172 i Martí de Riquer, «Ausias March», *Història de la Literatura Catalana. Part Antiga*, Barcelona, Ariel, 1964, II, p. 471-567. Sospites aixecades arran d'un document del 27 de juny de 1425 publicat per Jordi Rubió i Balaguer (1960) on la reina Maria declarava que un noiet de dotze o tretze anys se n'havia anat a València «ab mossèn Ausies March [...] e ara és en via de perdició».

27. Lluís CABRÉ, «Ovid's *odi et amo* and its Presence in the Poetry of Ausias March», *Latin and vernacular in Renaissance Iberia: Ovid from the Middle Ages to the Baroque*, Alejandro Coroleu i Barry Taylor (eds.), Manchester, Manchester Spanish & Portuguese Studies, 2008 i ID., «Ausias March: vida», p. 370-371.

pensament sobre la naturalesa ambivalent de l'amor amb una retòrica que atrapa el lector del segle XXI, acostumat a formulacions menys combatudes, com aquesta de Jaime Gil de Biedma: «Que sus misterios, como dijo el poeta, son del alma, / pero un cuerpo es el libro en que se leen».²⁸

El «foll pensament» i el «control de la raó», adoptant expressions de Lola Badia,²⁹ conflueixen en l'acurat comentari que Antonio Gargano ofereix del poema I «Així com cell qui en lo somni es delita». Situat en posició inicial en la majoria de testimonis conservats de l'obra de March, «Així com cell» és un dels poemes més glossats i comentats de l'autor, des dels primers anys de la seva transmissió, manuscrita i impresa, fins a la crítica erudita del segle passat. Els grans renovadors de la lírica castellana del XVI, Boscán, Garcilaso, Herrera, fins a Lope, en van fer versions i *rifacimenti* que donen fe del paper que el dictat marquà va tenir en l'emancipació de la poesia espanyola de les formes dites *cancioneriles*. La raó d'aquest protagonisme de la cançó I no és altre que la lectura en clau petrarquesca de la seva posició proemial, amb valor penitencial, obrint un cançoner ordenat per seqüències que emula la *dispositio* dels *RVF*, amb tota la fascinació de la fórmula. Que aquesta ordenació (bàsicament la dels cançoners FN+D) no es degui a March sinó als primers lectors i compiladors de la seva obra, com han explicat Lluís Cabré i Jaume Torró,³⁰ no fa sinó alliberar de prejudicis la interpretació del poema que proposa Gargano, aportant matisos sobre el context doctrinal en què s'hauria de llegir, «proper a una cultura mèdica o mèdico-filosòfica», i subratllant el caràcter de lírica amorosa del text sota el dens «color retòric» que l'embolcalla.

Les tres últimes peces del volum estan dedicades a l'estudi de la recepció de la poesia de March des de l'edat mitjana fins al segle XIX i a la relectura

28. Jaime GIL DE BIEDMA, *Las personas del verbo*, Barcelona, Seix Barral, 1982, p. 135. Vegeu també Gabriel FERRATER, *Da nukes pueris*, J. Pedreira, Barcelona, 1960, p. 43, en una clara cita marquiana: «La carn més pura ja somnia. / Vol carn, sense l'empelt de la memòria / d'una altra carn, senil. No vol més verb».

29. BADIA, *Tradició i modernitat*.

30. Lluís CABRÉ i Jaume TORRÓ, «Perché alcun ordine gli habbia ad esser necessario» la poesia I d'Ausiàs March i la tradició petrarquista», *Cultura Neolatina* LV, 1995, 1-2, p. 117-136; Id., «L'origen del senyal *Plena de seny* d'Ausiàs March», *Cultura neolatina* 70, 2010, p. 144-154 i Id., «Dona Teresa d'Híxar o Llir entre cards: para una cronología de la obra de Ausiàs March», *Bulletin of Hispanic Studies* 89, 2012, p. 91-102.

d'un lloc comú poètic, el *gest* de la dama, en perspectiva ibèrica, des de March fins a fray Luis de León. El *gest*, en la poesia marquiana, és definit per Guillermo Serés com un «encanto dinámico», un atractiu associat al moviment, com ara una expressió de l'estimada, evocada en el record o descrita en la contemplació. D'aquesta manera, el *gest* és una manifestació de l'esperit, un intermediari entre l'ànima i el cos. Com a tal, participa per força de totes les contradiccions del *compost*, i de fet té un paper de relleu tant en l'impuls cap al «sobiran bé» com en l'anul·lació de la *virtus aestimativa* (CXIX, 15-18):³¹

Tan és l'escalf que pel gest m'enamora
que no sent res del fred que-l toc me porta;
ans tot és foc quant la pensa-m reporta.
L'imaginar l'amarg dolç assabora.

L'anàlisi de Serés, que glossa el sentit del concepte amb recurs a la tradició patristica i a la fisiològico-escolàstica baix-medieval, ens porta fins al sonet V de Garcilaso, on reconeixem els mecanismes capaços de fixar el *gest* de la dama observats en March, els mateixos que als *Estramps* de Jordi de Sant Jordi imprimien la *figura* indeleble de l'estimada en la imaginació del poeta, ara transformada en receptacle inert dels versos que ella li dicta (soneto V, v. 1-4, 9-11, ed. Morros 1995):

Escrito está en mi alma vuestro gesto
y cuanto yo escribir de vos deseo:
vos sola lo escribistes; yo lo leo,
tan solo, que aun de vos me guardo en esto.
.....
Yo no nascí sino para quereros;
mi alma os ha cortado a su medida;
por hábito del alma misma os quiero.

31. Un altre exemple d'aquest procés, explicat per Lluís CABRÉ (2013: 36), és la cobla xiii del poema CXVI: «Lo gest dels ulls e de aquells la forma / fet han en mi passió molt estranya, / per l'apetit que tot per carn se guanya / ab altre molt que d'opinió-s forma; / e d'aquest és lo tot d'ella l'objecte, / no sols lo cos, mas tota ensems presa. / En açò és ma voluntat atesa / molt tardament, no volent tal efecte. / No vull amar, e mon apetit ama».

L'article es tanca amb un excursus sobre la transformació del motiu en mans de fray Luis de León al seu comentari al *Càntic dels càntics*, model suprem de tota poesia amorosa on l'amor es manifesta amb els moviments i les passions humanes: així, veiem con fray Luis distingeix la *hermosura* de la *gracia*, concepte destinat a definir la bellesa interior o de l'ànima, encapsulada en el *gest*.

La recepció d'Ausiàs March, ben coneguda des dels treballs clàssics de Pagès, Riquer i Fuster, va ser represa i ampliada per Vicent Escartí a la introducció de la seva edició facsímil.³² Dues dècades després, amb motiu d'aquest congrés, Escartí ofereix un panorama general de la recepció de l'obra marquiana que incorpora les novetats aportades per Albert Lloret³³ i dibuixa una revisió exhaustiva de l'interès que el pensament de March ha suscitat des de l'edat mitjana fins a la Il·lustració. En especial, Escartí analitza els paratextos de les edicions i les traduccions del segle XVI, així com les referències contingudes en algunes obres erudites del XVIII fonamentals per a la pervivència del nom del poeta, i que transmeten la imatge de March configurada en cada moment de la història.

El 1841, Josep M. Quadrado va escriure un llarg estudi que marca el principi de la recuperació contemporània del poeta medieval. En el darrer treball d'aquest volum, Rafael Roca explica com, entre els anys 1858 i 1874, mitja dotzena de poetes catalanoparlants (tres de balears: Tomàs Aguiló, Jeroni Rosselló i Ramon Picó i Campamar; dos de valencians: Rafael Ferrer i Bigné i Teodor Llorente; i un de català, Víctor Balaguer) van dedicar poemes a March en senyal d'admiració i homenatge. Entre les lloances estandarditzades dels textos reunits per Roca, es filtren suggeriments de lectura del corpus marquian, i es constata el model que els poetes i erudits del segle XIX van veure en «l'escola filosòfica poètica» que l'obra de March, al seu entendre, representava.

32. Vicent ESCARTÍ, *La primera edició valenciana de l'obra d'Ausiàs March (1539)*, València, Fundació Bancaixa, 1997.

33. Albert LLORET, «La posteritat d'Ausiàs March i la transmissió impresa», *Història de la Literatura catalana. Literatura medieval (II)*, Lola Badia (dir.), Barcelona, Enciclopèdia Catalana / Editorial Barcino / Ajuntament de Barcelona, 2014, p. 435-440.

L'any 1968, Gabriel Ferrater explicava a Joan Triadú el seu projecte d'estudiar la relació entre mètrica i sintaxi en el decasíl·lab marquian, fascinat per l'equació «lèxic reduït, alt rendiment sintàctic».³⁴ Si les possibilitats sintàctiques del decasíl·lab es multipliquen és en bona part per les necessitats d'expressió i de precisió del pensament analític de March. Metodològicament, no estem lluny d'allò que Marco Praloran va anomenar «orchestrazione formale e percorsi argomentativi» en la cançó de Petrarca.³⁵ La capacitat especulativa que March dona al decasíl·lab, ja ho sabem, és prodigiosa. A diferència de Petrarca, però, March sembla indiferent a una idea preconcebuda de la forma, tant del vers com de l'estrofa. Potser és perquè la seva poesia, com la prosa naixent de la novel·la, està habitada per una pluralitat de veus al servei d'un discurs «moral» (si es vol, en el sentit de descripció de la «vida moral» del jo líric tal com l'evoca Ferrater). Per escriure aquesta poesia, que no defuig la contradicció, les transicions, el dubte ni la lletjor, calia fer-se una llengua i una poètica a mida. Així, es pot dir que March és un dels pocs poetes medievals en qui es compleix l'afirmació programàtica de Leo Spitzer que l'expressió d'un pensament vigorós i original exigeix un cert grau d'innovació en el llenguatge.³⁶ La necessitat especulativa d'aquest pensament, capaç de forçar les costures de la sintaxi i del vers, és un dels trets que fan difícil la poesia marquiana. També, segurament, és allò que explica les «hores de llapis i silló» de moltes generacions de lectors que hi

34. «March és un escriptor de vocabulari molt reduït [...] i això implica òbviament que és molt vasta la gamma de possibilitats sintàctiques de cada mot» (Carta a Joan Triadú, citada per CABRÉ i ORTÍ, «L'interès de Gabriel Ferrater», p. 263).

35. PRALORAN, Marco, *La canzone di Petrarca. Orchestrazione formale e percorsi argomentativi*, Arnado Soldani (ed.), Roma / Padova, Antenore, 2012. L'estudi de les maneres com la sintaxi del vers escandeix els ressorts lògics del poema posa en valor la capacitat especulativa de Petrarca en el gènere cançó, una forma amb uns mecanismes discursius molt diferents dels del sonet (i ajuda a rebatre el menyspreu de Gianfranco CONTINI, «Preliminari sulla lingua del Petrarca», *Varianti e altra linguistica*, Torino, Einaudi, 1975).

36. «La vigueur dans la pensée ou la sensibilité s'accompagne toujours d'innovation dans le langage; la créativité mentale s'inscrit aussitôt dans le langage, où elle devient créativité linguistique; la banalité et la rigidité dans le langage ne suffisent pas aux besoins d'expression d'une forte personnalité» (Leo SPITZER, «L'amour lointain de Jaufre Rudel et le sens de la poésie des troubadours», *Études de style*, précédé de «Leo Spitzer et la lecture stylistique» de Jean Starobinski, Paris, Gallimard, p. 57).

han trobat «una còpia de veritat eixuta i àgil».³⁷ Esperem que els capítols que segueixen ajudin a entendre el pensament de March amb una mica més de claredat.

BIBLIOGRAFIA

- ALBERNI, Anna, «El *Roman de Cardenois* i l'empremta de Guillaume de Machaut en la poesia catalana medieval», *Romania* 130, 2012, p. 74-108.
- , «Guillaume de Machaut at the Court of Aragon», *Digital Philology* 7.2 (Fall 2019), p. 173-190.
- ALDINUCCI, Benedetta i Giuseppe MARRANI, «Le fonti poetiche italiane della poesia di Ausiàs March», *Ausiàs March e il canone europeo*, Benedetta Aldinucci i Cèlia Nadal Pasqual (eds.), p. 187-215.
- ALDINUCCI, Benedetta i CÈLIA NADAL PASQUAL, *Ausiàs March e il canone europeo*, Edizioni dell'Orso, Alessandria, 2018.
- BADIA, Lola, *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Sanchis Guarner, 25), València / Barcelona, 1993.
- CABRÉ, Lluís, «El conreu del lai líric a la literatura catalana medieval», *Llengua i Literatura* 2, 1987, p. 67-132.
- , «Ovid's *odi et amo* and its Presence in the Poetry of Ausiàs March», *Latin and vernacular in Renaissance Iberia: Ovid from the Middle Ages to the Baroque*, Alejandro Coroleu i Barry Taylor (eds.), Manchester Spanish & Portuguese Studies, Manchester, 2008, p. 17-24.
- , «Ausiàs March: vida: obra, transmissió i cultura», *Història de la Literatura Catalana. Literatura medieval (II)*, Lola Badia (dir.), Enciclopèdia Catalana / Editorial Barcino / Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2014, p. 353-371.
- CABRÉ, Lluís i MARCEL ORTÍN, «Lectura de la poesia d'Ausiàs March», *Història de la Literatura Catalana. Literatura medieval (II)*, Lola Badia (dir.), Enciclopèdia Catalana / Editorial Barcino / Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2014, p. 371-397.

37. FERRATER, «Poema inacabat», v. 101, *Teoria dels cossos*, Barcelona, Edicions 62, 1966 i pròleg de *Da nubes pueris*.

- CABRÉ, Lluís i Marcel ORTÍN, «L'interès de Gabriel Ferrater per la poesia d'Ausiàs March», *Reduccions. Revista de poesia* 113, primavera-estiu 2019, p. 241-275.
- CABRÉ, Lluís i Jaume TORRÓ, «“Perché alcun ordine gli habbia ad esser necessario” la poesia I d'Ausiàs March i la tradició petrarquista», *Cultura Neolatina* LV, 1995, 1-2, p. 117-136.
- , «L'origen del senyal *Plena de seny* d'Ausiàs March», *Cultura neolatina* 70, 2010, p. 144-154.
- , «Dona Teresa d'Híxar o Llir entre cards: para una cronología de la obra de Ausiàs March», *Bulletin of Hispanic Studies* 89, 2012, p. 91-102.
- CERQUIGLINI-TOULET, Jacqueline, «Le clerc et l'écriture: le *Voir Dit* de Guillaume de Machaut et la définition du dit», *Literatur in der Gesellschaft des Spätmittelalters*, ed. H.U. Gumbrecht, Heidelberg, Winter, 1980, p. 151-168.
- CONTINI, Gianfranco, «Preliminari sulla lingua del Petrarca», *Varianti e altra linguistica*, Einaudi, Torino, 1975.
- DI GIROLAMO, Costanzo, *Pagine del Canzoniere*, Luni, Milano / Trento, 1998.
- ESCARTÍ, Vicent, *La primera edició valenciana de l'obra d'Ausiàs March (1539)*, Fundació Bancaixa, València, 1997.
- ESCARTÍ, Vicent Josep i Rafael ROCA (dir.), *Revista Valenciana de Filologia*, segona època, núm. 1, 2017.
- ESPADALER, Anton M., «Petrarca en la lírica catalana medieval», *Quaderns d'Itàlia* 20, 2015, p. 89-109.
- FERRATER, Gabriel, *Da nuces pueris*, J. Pedreira, Barcelona, 1960.
- , *Teoria dels cossos*, Edicions 62, Barcelona, 1966.
- FUSTER, Joan, «Vigència d'Ausiàs March», pròleg a *Antologia poètica d'Ausiàs March*, Selecta, Barcelona, citat a través de Joan Fuster, *Obres completes*, I, 1959, p. 213-247.
- GARCILASO de la Vega, *Obra poética y textos en prosa*, Bienvenido Morros (ed.), Crítica, Barcelona, 1995.
- GIL DE BIEDMA, Jaime, *Las personas del verbo*, Seix Barral, Barcelona, 1982.
- LANNUTTI, Maria Sofia, «L'ultimo canto. Musica e poesia nella lirica catalana del medioevo (con una nuova edizione del *Cançoneret* di Sant Joan de les Abadesses)», *Romance Philology* 66, p. 309-363.

- LLORET, Albert, «La posteritat d'Ausiàs March i la transmissió impresa», *Història de la Literatura catalana. Literatura medieval (II)*, Lola Badia (dir.), Enciclopèdia Catalana / Editorial Barcino / Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2014, p. 435-440.
- MARCH, Ausiàs, *Obra completa*, Robert Archer (ed.), 2 vols., Barcanova, Barcelona, 1997.
- , *Poesies*, Pere Bohigas (ed.) Amadeu-J. Soberanas i Noemí Espinàs (rev.), Barcino, Barcelona, 2005 (primera ed. 1959).
- , *Per haver d'amor vida*, Francesc J. Gómez i Josep Pujol (eds.), Barcino, Barcelona, 2008.
- , *Dictats*, Obra completa, Robert Archer (ed.), Marion Coderch i José María Micó (trad.), Cátedra, Madrid, 2017.
- , *Un male strano. Poesie d'amore*, Cèlia Nadal Pasqual i Pietro Cataldi (eds.), Einaudi, Torino, 2020.
- MARFANY, Marta, «La influència de la poesia francesa des d'Andreu Febrer a Ausiàs March», *Estudis Romànics* 34, 2012, p. 259-287.
- MATTE BLANCO, Ignacio, *The unconscious as infinite sets. An essay in bi-logic* (1975), trad. ital. *L'inconscio come insieme infiniti. Saggio sulla bi-logica*, P. Bria (ed.), Einaudi, Torino, 2000 (primera ed. 1981).
- PAGÈS, Amédée, *Ausiàs March et ses prédécesseurs: essai sur la poésie amoureuse et philosophique en Catalogne aux XIV^e et XV^e siècles*, Champion, Paris, 1912.
- PINTO, Raffaele, «Ausiàs March e gli italiani», *Quaderns d'italià* 21, 2016, p. 131-149.
- PRALORAN, Marco, *La canzone di Petrarca. Orchestrazione formale e percorsi argomentativi*, Arnado Soldani (ed.), Antenore, Roma / Padova, 2012.
- PUJOL, Josep, «La voce poetica di Ausiàs March nella cultura catalana del primo Quattrocento», *Ausiàs March e il canone europeo*, Benedetta Aldinucci i Cèlia Nadal Pasqual (eds.), 2018, p. 59-90.
- RIQUER, Martí de (ed.), «Gilabert de Pròixida», *Poesies*, Barcino, Barcelona, 1954.
- RIQUER, Martí de, «Ausiàs March», *Història de la Literatura Catalana. Part Antiga*, Ariel, Barcelona, II, 1964, p. 471-567.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi, «Las cortes de Alfonso el Magnánimo y la espiritualidad del Renacimiento», *Estudios sobre Alfonso el Magnánimo*, Uni-

- versitat de Barcelona, Barcelona, 1960, p. 153-172. Reedició: *La cultura catalana del Renaixement a la decadència*, Edicions 62, Barcelona, 1964.
- SPITZER, Leo, «L'amour lointain de Jaufre Rudel et le sens de la poésie des troubadours», *Études de style*, précédé de «Leo Spitzer et la lecture stylistique» de Jean Starobinski, Gallimard, París, p. 81-133.
- TORRÓ, Jaume, «March i la bíblia», en premsa.